ČSP 25 (2—3), 203—224 Zagreb, 1993.

UDK: 949.75»1921/1929«
334(497.5)»1921/1929«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 3. IX. 1993.

Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile: u povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Predavca

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom članku obrađuje se ukratko rad i slom gospodarskih ustanova Radićeve stranke u prvom desetljeću Kraljevine SHS. Seljački dom, Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga, osiguravajuća zadruga »Providnost« i Hrvatska seljačka zadružna banka nastali su poslije prvoga svjetskog rata, i u njima je Predavec nesumnjivo bio vodeća ličnost. Rad tih zavoda analiziran je — ali samo s negativne strane — na suđenju Predavcu potkraj proljeća 1930. godine, pa je potrebno tu analizu korigirati, te objektivno prikazati kako i kojim sredstvima su poslovali ti zavodi, koji su se slomili pod pritiskom beogradske gospodarske politike. Suđenjem je Predavec eliminiran i s političke i s gospodarske scene, a članstvo Hrvatske seljačke stranke ostaje bez svojih značajnih gospodarskih zavoda i zapada u velike poteškoće.

1.

U Mačekovim *Memoarima*, a i u drugoj literaturi o Hrvatskoj seljačkoj stranci i njezinu vodstvu spominje se Josip Predavec kao član vodstva, ali se nigdje ne ocjenjuje njegova uloga realizatora gospodarske politike stranke do šestosiječanjske diktature.[1] Predavec je radom više gos-

[1] Ipak, u prvom svesku zbornika dokumenata »Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske« (Zagreb, 1964., izd. Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske) na stranici 670. navedeno je da je Predavec »stvaralac ekonomskih i socijalnih koncepcija stranke«. Predavec (Rugvica, 2. VII. 1884. — Dugo Selo, 14. VII. 1933.) završio je gimnaziju u Zagrebu i studij agronomije u Taboru u Češkoj, te je gospodarsko znanje upotpunio putovanjima po srednjoj i zapadnoj Europi, zadivljen osobito uređenjem poljoprivrede u Danskoj. U Radićevoj obitelji Predavec je bio prihvaćen kao član obitelji, pa već 1908. Stjepan Radić piše bratu Anti da Predavca treba čuvati »... jer on je sila« (Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, I, Zagreb, 1972., 439). Predavec je obavljao razne poslove u sferi rada braće Radić, osobito u izdavaštvu, a i sam je napisao više stotina gospodarskih članaka. Zbog političke, osobito predizborne aktivnosti, bio je više puta zatvaran. Njegova posebna specijalnost bila je zadružni rad, pa je neko vrijeme radio i kao revizor u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu. Od 1921. godine Stjepan Radić preko Predavca provodi vlastitu gospodarsku politiku,

podarskih zavoda, smještenih u Hrvatskom seljačkom domu na Zrinjevcu u Zagrebu, znatno pripomogao Stjepanu Radiću da ojača svoj položaj, i da stekne puno povjerenje naroda unošenjem gospodarske politike u narod. Predavec i Stjepan Radić uočili su potrebu materijalnog pomaganja hrvatskog naroda pa su takvu politiku provodili na dva kolosijeka: preko gospodarskih zavoda stranke, organiziranih na zadružnom principu, i preko Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti.

U povodu 60. godišnjice Predavčeve smrti, iz vrlo bogata djelovanja Josipa Predavca u narodu, kao i zbog povezanosti zadružnog rada s njegovom smrću, odlučila sam se prikazati jedan segment iz Predavčeve aktivnosti, a to su gospodarske ustanove Radićeve Hrvatske seljačke stranke. Želim taj rad prikazati onakvim kakav je stvarno bio, a ne onakvim kakav je prikazan u nekorektnom suđenju Predavcu.[2] Josip Predavec je na suđenju proglašen krivim i osuđen na dvije i pol godine sužanjstva. Ostao je i bez imetka i bez časti. Takva osuda ponosnog i marljivog čovjeka, koji je uz pomoć braće Radić školovan u Češkoj za gospodarskog stručnjaka, bila je jednaka presudi na smrt.[3] Umjesto poštovanja, došavši s robije, Predavec je svugdje nailazio na prezir, osobito kod seljaka, koji su vjerovali postupcima vlasti. Osudom je otpala svaka mogućnost da Predavec bude nasljednik Radića, i mjesto vođe je time bezprizivno pripalo dr. Vladku Mačeku, koji je bio taktičniji, šutljiviji i politički mudriji.

---

pri čemu je teoretsko promišljanje inicirao Radić, a Predavec je to realizirao u praksi. Za vrijeme robijanja u Lepoglavi Predavec je uspio napisati svoju posljednju knjigu *Selo i seljaci* (Zagreb, 1934.), koja je dobro primljena u mnogim seljačkim kućama. Predavec je bio starinom iz Hercegovine, pa je po prirodi bio vrlo žestok, što mu je pribavilo mnogo neprijatelja, a kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti zamjerio se i vlastima preuzevši 7. rujna 1928. tu dužnost, te je Oblasna skupština Zagrebačke oblasti bila raspuštena i prije proglašenja šestosiječanjske diktature. Ubio ga je u njegovu dvorištu neki Tomo Košćec čiji je imetak otišao na dražbu zbog dugova Selo-banci, čije je agende preuzela Praštediona. (Vidi opširnije o tome rad *B. Janjatović*, Prilog o progonima hrvatskih političara u Zagrebu u vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 26*, Zagreb, 1993.)

[2] Suđenje se održavalo u Sudbenom stolu u Zagrebu od 18. svibnja do 6. lipnja 1930. i u početku je pobuđivalo veliku pozornost koja je sve više jenjavala, ne samo zbog istodobnog suđenja dr. Vladku Mačeku u Beogradu već i zbog načina vođenja suđenja gdje su dominirali stručnjaci računovodstvene i bankarske struke. Optužnicu je podnio državni tužilac dr. Marko Ružić, mason, a suci su bili dr. Vladimir Margetić, dr. Oskar Gvozdenović i dr. Dušan Gjermanović, bivši kotarski službenici, koji su zbog pristajanja uz režim promaknuti u Sudbeni stol. Za »Providnost« tužbu je podnio dr. Lujo Marešić, a za Selo-banku ugledni zagrebački odvjetnik dr. Mijo Radošević, koji se iz komunista 1920. godine preko socijaldemokrata pretvorio do 1930. u gorljiva branitelja režima, zbog čega je i stradao od ustaša 1942. Radošević je bio najžešći napadač na Predavca na suđenju i često se služio grubim riječima. On je poslije suđenja objavio presudu pod nazivom »Prevara i politika« (Zagreb, 1930.), napisavši pogovor. Glavni branitelj bio je dr. Mirko Košutić, a među braniteljima se nalazio i dr. Ivan Pernar, dr. Matej Mintas, dr. Radivoje Walter, dr. Ivan Pobor, dr. Mile Budak, dr. Žiga Scholl i drugi. Obrana je tražila izuzeće sudaca, ali u tome nije uspjela.

[3] B. Janjatović je utvrdila da je Predavcu robija dva puta produžavana, pa je izišao iz zatvora tek potkraj 1932., iako je u istražni zatvor pao u prosincu 1929. (B. Janjatović, n. dj.).

Kronološki, gospodarske institucije Radićeve stranke od kraja prvog svjetskog rata osnivane su ovako: 1. Seljački dom kao zadruga (1921.); 2. Središnji savez hrvatskih seljačkih zadruga poznatiji kao Glavna zadruga (1921.); 3. Osiguravajuća zadruga »Providnost« (1921.); 4. Hrvatska seljačka zadružna banka poznatija kao Selo-banka (1923.).

Propadale su obratnim redoslijedom, pa bi možda bio ispravniji postupak kronološkog najavljivanja stečaja: »Providnost« je objavila stečaj 3. lipnja 1929. sa 6,212.740 dinara gubitka, Glavna zadruga 28. listopada 1929. sa 3,024.054 dinara gubitka, Selo-banka 28. listopada 1929. s gubitkom od 5,740.661 dinara, a istog je dana i stečaj Seljačkog doma s gubitkom od 3,385.587 dinara. Gospodarske institucije Radićeve stranke iskazale su prema tome otprilike 18,000.000 dinara gubitka. Zadnji je propao Seljački dom. On je bio stranačka, kulturna i gospodarska središnjica Radićeve stranke, sinteza i simbol, središte vođe i predsjednika. U njemu je bilo uredništvo lista *Dom* i *Narodni val*, dvorana za konferencije, prostorije Seljačke sloge i etnografska zbirka kao i muzej Stjepana Radića. Tu je — kako kaže dr. Mijo Radošević, bila »kičma stranke, srce i mozak svega«.[4] Opredijelila sam se, međutim, za kronološki slijed prema nastanku, smatrajući da će tako povijest i vrlo zamršeni razvoj tih gospodarskih ustanova Hrvatske seljačke stranke biti lakše razumljiv.

2.

Hrvatski seljački dom. Hrvatska pučka seljačka stranka osjećala je veliku potrebu za prostorom u kojem bi se nalazile sve njezine ustanove. Već 1919. povela se akcija za gradnju Seljačkog doma i Josip Predavec je prikupio od članova stranke 1,400.000 kruna. Međutim, zamjena krune u dinar u omjeru 4 : 1, a onda i stalna inflacija, pokazali su da se na takav način nikada neće doći do doma, pa je 26. svibnja 1921. na osnivačkoj skupštini, pod predsjedanjem Predavca a u prisutnosti dr. Rudolfa Horvata i dr. Vladka Mačeka kao ovjerovitelja zapisnika te Rudolfa Hercega kao tajnika, zaključeno da se u trgovačkom registru Sudbenog stola u Zagrebu protokolira Hrvatski seljački dom kao zadruga. To je i učinjeno četiri dana kasnije, s time da je za predsjednika nominiran seljak Jure Valečić, a kao potpredsjednici su iskazani dr. Vladko Maček i seljak Martin Crnčić iz Vrtlinske kraj Čazme.[5] Dakako, Valečić nije mogao voditi akciju oko doma, pa je već 8. lipnja 1921. Predavec izabran za ravnatelja s plaćom od tri tisuće dinara, što je osudio jedan dio starih pristaša Radića smatrajući da Predavec i Pavle Radić ne vode dovoljno skromnu politiku. I doista, sredstva za gradnju doma uvijek su bila manja od potrebne svote, iako je 1923. od grada nabavljeno potrebno zemljište a 1922. vodila se velika akcija za uplatu udjela za gradnju doma (tabela 1.).

[4] M. Radošević, n. dj., 236.

[5] U odbor su birani Josip Predavec, Ivan Rogić, Gjuro Martinec, dr. R. Horvat, Josip Cevar, Ivan Grandja i Pavle Radić, a u nadzornom odboru bili su dr. Stjepan Košutić kao predsjednik, te Rudolf Herceg, Mato Domović, dr. Stjepan Ortner, advokat i seljak Franjo Malčić iz Čučerja. (Arhiv Hrvatske, Ostavština P. Radića, kut. 2—6.2).

Tabela 1.

BROJ ČLANOVA I BROJ UDJELA U ZADRUZI HRVATSKI SELJAČKI DOM*

1 udio je 1921.—24. g. 50 kruna, odnosno 1923. g. 12,50 dinara

Godina	Broj članova	Broj udjela	Svota
1921.	10.634	18.262	913.100 kruna
1922.	4.633	11.716	585.800 kruna
1923.	410	1.014	12.672 dinara
1924.	775	1.356	16.950 dinara
1925.	572	24.421	305.262 dinara
1926.	92	126	1.575 dinara
1927.	15	68	850 dinara
1928.	78	112	1.400 dinara
1929.	4	7	87 dinara

* M. Radošević, *Prevara ili politika,* (Zagreb, 1930.), str. 236.

Vidjevši da pomoću udjela nikada neće namaknuti dovoljno novca za dom, uprava prihvaća ponudu industrijalca drva Milana Prpića, te 15. listopada 1924. za 11,500.000 dinara kupuje na Zrinjevcu palaču (tada Akademički trg 12), koja je nekoć pripadala obitelji Vranicani. To je izazvalo veliko negodovanje dijela članstva, dok su drugi pozdravili kupnju palače kao nužnu zbog ugleda stranke i njezina rada u budućnosti, pa je u 1925. godini uplaćen najveći broj udjela u toku čitave akcije oko doma.[6] Stranka je, doduše, kupila najljepšu palaču na Zrinjevcu, ali je to istodobno značilo i strahovito opterećenje i obvezu otplate duga, pa je mnogo zle krvi nastalo i zbog zaključka uprave stranke da poslaničke dnevnice ulaze u fond za otplatu doma — svota iz tog izvora iskazana potkraj 1928. godine bila je 2,056.515 dinara, s time da je u toj zadnjoj

[6] Predavec je bio potpredsjednik stranke od 1920. godine, što je bilo protivno željama staroga Radićevog pristaše Tome Jalžabetića iz Đurđevca, koji je smatrao da Predavec uvlači u stranku gospodsku politiku, pa je zbog toga prigovorio Stjepanu Radiću, 1924. godine s njime se definitivno razišao, napustivši i sve svoje funkcije u stranci i njezinim organizacijama. Jalžabetić je bio protivan praksi koju je uveo Predavec i Pavle Radić da se zdravi novac zamjenjuje mjenicama u svim gospodarskim ustanovama Radićeve stranke, dobro uočivši opasnost od takva poslovanja, pa je u vodstvu došlo do velike svađe. Duboko povrijeđeni Jalžabetić nije zaboravio ovaj sukob, pa je 25. ožujka 1929. uputio uredništvu *Jugoslavenskog Lloyda* pismo sa sumnjom da financijska politika gospodarskih ustanova stranke nije postavljena na zdravim osnovama *(Dubrovačka tribuna,* 17, 11. VI. 1929. — »Imel bo jasne dneve narod moj«), a nešto kasnije sličan dopis šalje *Novostima (Novo vrijeme,* Zagreb, 3, 16. I. 1930. — Tomo Jalžabetić, »O propasti Selobanke«). Prilikom kupnje za takse i pristojbe trebalo je platiti još dodatnih 555.000 dinara, a vlasniku lokala »Mascotte« 300.000 dinara odštete, pa je dobro došlo što je Milan Prpić, tada gorljivi član Radićeve stranke poklonio domu milijun dinara. Bilo je poteškoća i sa stanarima u domu koji su plaćali niske stanarine jer ih je štitio stanarinski zakon.

bilanci navedeno da je od 57.075 udjela u zadrugu Hrvatskoga seljačkog doma ušlo samo 713.437 dinara.[7]

Iako je skupštine trebalo održavati svake godine, prva redovita glavna skupština Doma održana je tek 26. travnja 1925., kada su prihvaćene bilance za protekle četiri godine i birana nova uprava. Predsjednik je ostao isti, a za potpredsjednika Doma izabrani su Predavec i Dragutin (Karla) Kovačević, seljak iz Jazavice.[8] O poslovanju do 1928. znamo malo, jer je u požaru koji je izbio 2. rujna 1928. u velikoj dvorani i na tavanu izgorio i dio arhive.[9] Bilanca za 1926. odobrena je polovicom 1927., a za 1927. i 1928. računi su odobreni tek na glavnoj skupštini 3. ožujka 1929. godine. Na toj su skupštini birani novi upravni, poslovni i nadzorni odbor, sa znatno izmijenjenim članstvom. U poslovni odbor izabran je Predavec zajedno s ing. A. Košutićem, dr. V. Mačekom, R. Hercegom i Gjurom Valečićem.[10]

Optužnicom državnog tužitelja dr. Marka Ružića br. 6054/28 od 7. svibnja 1930. Predavec je okrivljen da je kao ravnatelj Doma manipulirao tom prezaduženom ustanovom, koja je kupljena na kredit, te da je Domom upravljao lakoumno, pri čemu ga je teretilo što je iz pričuvnog fonda u vrijeme primjene Obznane protiv Hrvatske republikanske seljačke stranke izdao nekom Šerifu Kozmiću 100.000 dinara za izbornu agitaciju u Bosni. Radikali su to iskoristili da prikažu dom u isključivoj službi stranačke politike.[11] Zapravo, zato što su poslovne knjige nestale optužnica nije bila potkrijepljena valjanim dokaznim materijalom. Na osnovi fragmentarnog materijala sudski su vještaci iskazali da postoji uža veza između Doma i ostalih gospodarskih zavoda Hrvatske seljačke stranke, te da je palača kupljena zaduživanjem kod Prve hrvatske štedione na 8,000.000 dinara, uz obvezu da polovicom 1925. Dom vrati dva milijuna, a potkraj godine još dva; ako to ne bi bilo izvršeno i ako se ne bi redovito plaćalo 8% kamata, dospijevalo je vraćanje čitave preostale svote koja je pozajmljena na neodređeno vrijeme. Kao supergarancija na posuđenu svotu izdana je mjenica sa žigom Glavne zadruge (Središnje zadruge) s potpisom S. Radića, dr. V. Mačeka, J. Predavca, P. Radića, J. Valečića i M. Prpića, dakle osoba koje su privatno stvorile

[7] Radošević, n. dj., 1978. Poslove oko uplate udjela vodio je u početku Vilko Begić, bivši potpukovnik Austrougarske vojske, koji je 1929. zajedno s dr. Mačekom bio optužen zbog terorističke aktivnosti kod Suda za zaštitu države u Beogradu. Kasnije je radi štednje te poslove preuzeo Ante Ružić, ravnatelj »Providnosti«, pa je zbog preopterećenosti Ružića evidencija vođena dosta neuredno.

[8] U odboru su još bili stari članovi Ivan Rogić, dr. V. Maček, Pavle Radić, Rudolf Herceg a od novih Ivan Kraljić, ing. August Košutić, Stjepan Radić, Ivan Čelan i Stjepan Cvetković. Tomo Jalžabetić je ispao iz upravnog odbora, a dr. Stjepan Ortner je sam dao ostavku upozoravajući na nesređene financije Doma. U nadzornom odboru su bili dr. S. Košutić, Ivan Grandja, Tomo Vojković, dr. Vladimir Cicak i Nikola Precca.

[9] *Jutarnji list*, 4. IX. 1928. — »Istraga o požaru u domu«.

[10] U poslovni odbor pored ranije navedenih ušli su i Milan Prpić, koji se već prebacio na tekstilnu industriju, Antun Babić i Stipe Matijević. Iz nadzornog odbora je ispao Nikola Precca i dr. Vladimir Cicak, a birani su prvi put Jakob Jelašić i Josip Pasarić.

[11] *Politika*, 7920, 25. V. 1930. — Zadruga Hrvatski seljački dom.

»sindikat« radi sanacije financijskih problema gospodarskih zavoda stranke.[12]

Na suđenju 1930. godine Predavcu je predbačeno da je kao glavni ravnatelj Glavne zadruge istodobno bio i potpredsjednik Doma, te da je posve samovoljno vodio »glavnu riječ« u obje ustanove. Dom kao sudski registrirani zavod nije imao čak ni svoje posebne poslovnice, već su se svi poslovi obavljali u prostorijama Glavne zadruge, a Ante Ružić je, nakon što je Vilko Begić preuzeo neke druge poslove, vodio tehničku dokumentaciju za obje ustanove.

U međuvremenu se obveza vraćanja duga za kupnju palače pokazala nerazrješivom. Novi zadrugari nisu pridolazili, pa je sporno nije li Stjepan Radić i obvezom Doma prema Prvoj hrvatskoj štedionici bio prisiljen da svoje poslanike uvede u Narodnu skupštinu kako bi dijelom njihovih dnevnica plaćao dužne kamate Praštedioni. Budući da je i svota na ovaj način koja je ušla u blagajnu Doma bila premala, uprava je podigla kod Praštedione novi kredit od 2,600.000 dinara, i čini se da je to učinjeno 1925. kada su grof Miroslav Kulmer i Milivoj Crnadak, šefovi Praštedione, došli u Hrvatski seljački dom tražeći od Predavca pomoć kako Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo ne bi palo pod stečaj. Materijalnu pomoć nisu mogli dobiti, ali je Predavec kao član stečajne komisije društva napisao u izvještaju da grof Kulmer nije odgovoran za promašeno poslovanje Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, jer nije potpisivao račune Zrna i drugih prodajnih organizacija društva, pa je svu krivnju pripisao dr. Franji Poljaku.[13] Preuzimanjem novoga kredita Praštediona je postala glavni vjerovnik Doma, koji joj početkom 1930. duguje — uključivši kamate koje su od 1924. godine do kraja 1929. ljačkoga doma nalazila se, dakle, u 1930. pod sekvestrom, i u vrijeme suporasle na 5,896.000 dinara — 10,593.800 dinara. Palača Hrvatskoga seđenja Predavcu Praštediona je i upravljala domom, a njezin činovnik

[12] Radošević, n. dj., 202, 206. Više puta se u tijeku suđenja spominje ovaj »sindikat«. Pored imenovanih u »sindikatu« je bio i brat Milana Prpića, Josip Prpić, koji se bavio drvnom industrijom, dr. Juraj Krnjević, tajnik stranke, Ante Janeković, industrijalac drvima, i ing. August Košutić, zet S. Radića. U »sindikatu« je bila i Glavna zadruga hrvatskih seljačkih zadruga preko prof. Frana Novljana i dr. Stjepana Košutića. Sindikat je zapravo bio dužnik Glavne zadruge i vlasnik Selo-banke. On je osnovan u Glavnoj zadruzi 14. VI. 1925. radi spašavanja Selo-banke kod čijeg poslovanja su se u vezi s kreditnom krizom i nestašicom kapitala pokazali ozbiljni poremećaji. »Sindikat« poput tajnog kartela nije bio nigdje protokoliran, a na suđenju je utvrđeno da su iz zapisničke knjige istrgnuti svi listovi. Ustvari članovi »sindikata« preuzeli su velik broj dionica Selo-banke koje se nisu mogle prodati i dali pokriće u mjenicama kod kojih je akceptant bila Glavna zadruga. Preko parcelacije Festetić (Pribislavac u Međimurju) sindikat je mjenice pretvorio u gotov novac, dajući i dionice. Dogovorom članova »sindikata« Glavna zadruga je preuzela 5.500 dionica, Josip Prpić, a ostali po 4.000. I Hrvatski seljački dom je preko Predavca, Pavla Radića i ing. A. Košutića dobio za raspačavanje paket od 12.000 dionica Selo-banke. Dakako, u uvjetima agrarne krize nije bilo moguće prodati dionice seljaštvu, pa je kod tih dionica posrijedi bio fiktivni kapital na kojem je počivala Selo-banka. (Radošević, n. dj., 98.)

[13] Arhiv Hrvatske, Prva hrvatska štedionica, svežanj 154 — koncept Predavčeva izvještaja o poslovanju Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva. Vidi i M. Kolar-Dimitrijević, »Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907—1925«, *Povijesni prilozi*, 10, 1992., 289.

Šeremet obavljao je sve poslove oko Doma, ubirući njegove prihode.[14] Hrvatski seljački dom bio je preskup za Hrvatsku seljačku stranku, i Predavec je tu kuću od velikoga političkog značenja vodio najbolje kako je mogao, nastojeći da se ne pokaže gospodarska slabost i nedostatak novca u stranci. Zbog toga se Predavec odrekao plaće, a Ante Ružić vodio je blagajničke poslove i Doma i Glavne zadruge.[15]

Uslijed nedostatka dokaza Predavcu se nije sudilo zbog Hrvatskoga seljačkog doma, ali je u presudi Sudbenog stola od 7. lipnja 1930. navedeno da je »sud optuženog Predavca morao riješiti krivnje, pošto dokazi, koji su govorili za uglavljenje krivnje [...] nisu bili dovoljno jaki, koji bi bili kadri uglaviti krivnju optuženog Predavca, pa je po načelu in dubiis pro reo i u tom djelu izrekao apsolutnu osudu«[16]. No ljaga je pala, jer se u tisku pisalo da su sudski eksperti utvrdili kako je dom bio preplaćen prilikom kupnje, i da ne vrijedi više od osam ili devet milijuna dinara, te da je stoga sredstvima naroda financiran Milan Prpić, koji se upravo tih godina prebacio s drvne na konjunkturniju tekstilnu industriju.[17]

3.

Glavna zadruga hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga. Ne slažući se s načinom rada Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, koje je znatan dio svoje glavnice trošilo izvan Hrvatske, radićevci su 21. kolovoza 1921. istupili iz tog društva, i već 29. kolovoza su se protokolirali u trgovačkom registru u Sudbenom stolu kao matica hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga.[18] Hrvatski su seljaci objeručke prihvatili Glavnu zadrugu, poistovjećujući njezin rad s republikanskim radom stranke, pa je u nju ušlo oko 15.000 članova. Na čelu Glavne zadruge postavljeni su seljaci: Martin Crnčić iz Vrtlinske za predsjednika Zadruge, a Tomo Jalžabetić iz Đurđevca za predsjednika poslovnog odbora. Budući da su obojica živjela izvan Zagreba, poslove su obavljali ravnatelji, i to najprije Pavle Radić, zatim Josip Predavec, a od 1926. godine već spomenuti

[14] Neki prostori doma bili su iznajmljeni, što je godišnje donosilo oko 850.000 dinara, odnosno od 1924. do kraja 1928. primljeno je zbog Zakona o zaštiti stanara samo 1,570.051 dinar, dok je istodobno za uzdržavanje doma utrošeno 701.626 dinara, a za porez plaćeno 442.150 dinara, s time da 399.104 dinara poreza dom nije mogao platiti. (Radošević, n. dj., 206—7; *Politika*, 7915, 20. V. 1930. — »Poslovi Selo banke«)

[15] Uoči suđenja Ante Ružić je pobjegao u inozemstvo uz pomoć policijskih vlasti, te je Predavec tražio da se ispitaju i dr. Janko Bedeković, šef policije, i inspektor Rimay, koji su taj odlazak mogli spriječiti.

[16] Radošević, n. dj.

[17] Ovu izjavu dao je Šeremet. (*Politika*, 7922, 27. V. 1930. — »Zašto je zadruga 'Dom' pasivna?«)

[18] Glavna zadruga je prvo imala ime Hrvatsko seljačko gospodarsko društvo kao glavna zadruga, ali je morala promijeniti ime na zahtjev Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva kao središnje zadruge jer je sličnost u nazivu bila prevelika.

Ante Ružić.[19] Prije kupnje doma svi poslovi Glavne zadruge obavljali su se u Kačićevoj 20, koja je bila vlasništvo dr. Rudolfa Horvata, a brzo organiziranje Glavne zadruge primoravalo je ravnatelja da često donosi odluke bez poslovnog odbora, što je dovelo do ostavke Tome Jalžabetića i do reorganizacije vodstva Zadruge.[20]

Na glavnoj skupštini 11. travnja 1926. broj članova upravnog odbora povećan je na dvanaest osoba (S. Radić, J. Predavec, dr. S. Košutić, P. Radić, I. Zatluka kao stari članovi i kao novi prof. Izidor Škorjač, Nikola Šuštić, Andro Novosel, Tomo Piragić, Ivan Turković, Martin Dubić, Ivan Šandor i Josip Car). Za predsjednika je ponovno izabran Crnčić, a kao potpredsjednici su postali Fran Novljan i Šime Bugarin. Stvaranje tako glomaznog tijela, za kojeg nije bilo sredstava za isplatu dnevnica, odrazilo se loše na opću informiranost i članstva i uprave, pa su često izbijali sukobi oko dodjele kredita pojedinim zadrugama. Pavle Radić, školovan u Pragu i s višegodišnjom praksom u brinjskoj podružnici gospićke štedionice, usmjerava kredite prema Lici. Nakon što je postao ministar za agrarnu reformu, njegove poslove preuzima Josip Predavec, koji odmah uočava nedostatak novca u zadruzi, pa otpušta čak i blagajnika Ivana Marinčića i te agende preuzme Ante Ružić, koji 1926. postaje i ravnatelj Glavne zadruge.

Predavčeva je uloga u Glavnoj zadruzi bila najjača u 1925. kada ju je pokušao financijski sanirati te joj pribaviti novac potreban za daljnji rad, odnosno za kreditiranje hrvatskih seljačkih zadruga. Bio je to težak zadatak, jer je Stojadinovićeva financijska politika smanjila mogućnost dobivanja kredita od državnih banaka. Trebalo je naći zdravi novac, novac koji bi potaknuo rad zadruga i poboljšao prilike na hrvatskom selu. Takva se prilika pružila u ponudi Glavnoj zadruzi da preuzme parcelaciju Festetićeva veleposjeda u Međimurju, koji je, nakon što su Milan Prpić, Drach i »Slavonija« posjekli šume, trebalo rasprodati seljacima.[21] »Slavonija« je platila Festetiću za šumu 45,000.000 dinara, ali je prodajom drva ostvarila znatno veću vrijednost, te je posredstvom Praštedione velikodušno ponudila Glavnoj zadruzi 6,600.000 dinara kao predujam za poslove parcelacije. Za uzvrat Selo-banka kao banka Glavnog saveza dala je Praštedioni jamstvo za 50,000.000 dinara, prepustivši Praštedioni sve mjenice koje je imala u pologu, sve neprodane kupove dionica svih svojih gospodarskih zavoda, kao i buduće utrške međimurskih parcela preko čakovečke podružnice Praštedione. Na suđenju Predavcu taj se

[19] Potpredsjednici su bili dr. Stjepan Košutić, odvjetnik, i Mato Domović, seljak iz Stupnika, a u upravnom odboru nalazimo Stjepana Radića, Josipa Predavca, Frana Novljana, Pavla Radića i Ivana Zatluku.

[20] Preko Radićeva *Slobodnog doma* pozivane su seljačke zadruge da napuste druge centrale i da uđu u Glavnu zadrugu. (*Hrvatska banovina*, Glina, 1, 10. IX. 1921. — »Hrvatsko seljačko gospodarsko društvo«; *Dubrovačka tribuna*, 17, 11. VI. 1929. — »Imel bo jasne dneve narod moj«)

[21] Grof Eugen Festetić je još 1918. napustio Međimurje, ali je uspio dobiti dozvolu Ministarstva pravde i Ministarstva šuma i ruda za skinuće sekvestra nad 27.000 kat. jutara šuma. Većinu te drvne mase iskoristila je »Slavonija d.d.«, koja je pripadala interesnoj sferi Praštedione kojoj je na čelu bio grof Kulmer.

postupak nastojao prikazati kao kriminalno djelo, to više što je Predavec potpisao ugovor u ime Glavne zadruge Matice hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga, ali i u ime Hrvatskoga seljačkog doma i Selo-banke. Na suđenju se nisu spominjali drugi potpisnici, a za ugovor se isticalo da je izgubljen i da se ne može pronaći.[22] U sve nepovoljnijim prilikama koje su nastupile nakon smrti Stjepana Radića i likvidiranja oblasne samouprave u Zagrebu, Predavcu je postalo jasno da se taj ugovor mora raskinuti, te je to i učinjeno 29. prosinca 1928. pod sljedećim uvjetima: 1. Vraćaju se Slavoniji sva neprodana zemljišta parcelacije Festetićeva dobra Pribislavec, a od prodanih novac zadržava Praštediona; 2. Glavna zadruga ostaje prema Praštedioni u dugu 6,600.000 dinara, ali nema obavezu platiti i 50,000.000 dinara, koliko je trebala dati nakon što proda rasparcelirana dobra Pribislavca; 3. Glavna zadruga odriče se svih prava i na stari grad Zrinskih u Čakovcu, kao i na dvor Pribislavec; 4. Mjenice i dionice u vrijednosti duga zadržava i dalje Praštediona, koja je time i glavni vjerovnik Glavne zadruge, koja se našla u najkritičnijem položaju od svoga postojanja.[23]

Međutim, 1925. godine taj je posao spasio gospodarske ustanove Radićeve Seljačke stranke. Na suđenju je Predavcu predbačeno što je Selo-banka, koja je imala samo osam milijuna dinara dioničkoga kapitala, pa i to ne u gotovini, dala Praštedioni jamstvo za 50,000.000 dinara, što je bilo protivno pozitivnome trgovačkom pravu, a, uz to, što taj posao nije bio ni proveden kroz bančine knjige, kako je izjavio i dr. Maček kao svjedok, koji tvrdi da je za te transakcije Predavca saznao tek kada su bile dovršene.[24]

---

[22] *Politika*, 7923, 28. V. 1930. Ja sam, međutim, uspjela pronaći taj ugovor u arhivskom fondu Praštedione u Arhivu Hrvatske, kut. 155/7. Ugovor je bio potpisan 24. VIII. 1925. te se po njemu počelo raditi. Međutim, preuzete obveze se nisu mogle točno ispunjavati, pa je u prostorijama Praštedione došlo do sastanka Milivoja Crnadka, ravnatelja Praštedione ali i predsjednika »Slavonije«, Maksa Bosnića, ravnatelja »Slavonije«, i Predavca i Mačeka, koji su zastupali Glavnu zadrugu, Hrvatski seljački dom i Selo-banku, te je ugovor revidiran. No, prilike se ni kasnije nisu poboljšale, jer se Festetićev odnosno »Slavonijin« posjed u Međimurju u uvjetima agrarne krize nije mogao rasprodati (O agrarnoj reformi na veleposjedu v. Zdenka Šimončić-Bobetko, »Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918—1941)«, *Povijesni prilozi*, 7, 1988., 68—72), pa se prodaja 10000 kat. jutara produžila do drugoga svjetskog rata.

[23] AH, Praštediona, kut. 155/7. Dogovoru o raskidu prisustvovali su Predavec, A. Košutić, Ante Ružić, dr. Stjepan Vidačić od strane gospodarskih zavoda HSS-a, a Praštedionu zastupaju dr. Branko Plivelić i Franjo Szabo. Predavec je morao dati izjavu da predaje Praštedioni kompletnu dokumentaciju i poslovna pisma u vezi s ovim poslom, a budući da je Ružić emigrirao a ugovor nije bio predočen na suđenju, cijeli posao je dobio pečat kriminalne i nedopuštene radnje čije je konce držao u rukama Predavec. Spominjalo se i milijun dinara koje je dobio Milan Prpić u ime provizije od 9%, a koji su bili u svoti od 6,600.000 dinara, i koje je Prpić upotrijebio za izgradnju svojih tekstilnih poduzeća. Dakako, Prpić tu makinaciju na suđenju nije htio priznati. Glavna zadruga je uložila oko 700.000 dinara u parcelaciju Pribislavca. Na prodaju je ponuđeno 20.000 oranica po 1200 hvati. (*Politika*, 7923, 28. V. 1930.)

[24] *Radošević*, n. dj., 96. Dakako ova je izjava dr. Mačeka bila jedino moguća, jer je kao pravnik i član vodstva stranke i njezinih organizacija bio dužan intervenirati.

Za sam proces sudski su vještaci sastavili bilancu Glavne zadruge s kraja 1928. Oni su utvrdili da u blagajni nema nikakve gotovine. Vještaci su dugu od 3,024.054 dinara u bilanci nadodali i potraživanje »Slavonije« od 4,131.770 dinara, jer da su vrijednosni papiri dani Praštedioni nevrijedni, pa je u bilanci iskazan stvarni manjak od 7,155.824 dinara. Predavca je osobito teretilo što je kao ravnatelj Glavnu zadrugu predao 13. prosinca 1928. Selo-banci, navodeći da je zadruga aktivna sa 117.107 dinara, te da je za tu priliku sastavio lažnu bilancu u kojoj su zatajeni dužnici, većinom stranački pristaše i simpatizeri. Predavec se branio da je bilanca vještaka nedostatna, jer da nisu iskazani svi vjerovnici, a osim toga da je mnoge dugove moguće utjerati, jer zadruge jamče svoje dugove 25-erostrukom svotom upisanih udjela. On je priznao samo »... da bi mu se mogla prigovoriti dobra volja, jer je htio i 'Glavnu zadrugu' izvući iz neprilika«, te da je možda trebalo prvo 1928. početi sanaciju Glavne zadruge, a ne Selo-banke, jer je sanacija zadruge bila mnogo jednostavnija. Tu su izjavu iskoristili tužioci da omraze Predavca članovima brojnih seljačkih zadruga diljem zemlje, koji su tada govorili da je Predavec žrtvovao Glavnu zadrugu da bi spasio Selo-banku.[25] Stoga je tako iskazano i u presudi. Predavec je po novom krivičnom zakonu proglašen krivim zbog toga jer je neurednošću, nebrižljivošću, lakomislenošću, nevođenjem računa o interesima svojih vjerovnika doveo Glavnu zadrugu u bankrot, odnosno što nije otvorio stečaj kada su se za to stekli uvjeti.[26]

4.

Osiguravajuća zadruga »Providnost«. Poput Hrvatskoga seljačkog doma i ova zadruga vuče korijene iz vremena prvoga svjetskog rata.[27] No za razliku od Doma, čija ideja o osnivanju potječe od samog vodstva Hrvatske pučke seljačke stranke, tj. braće Radić i Josipa Predavca, osiguravajuću zadrugu »Providnost« potaknuli su Dalmatinci i bosanski Hrvati. Zadruga »Providnost« protokolirana je u Zagrebu 26. studenoga 1921. s temeljnom glavnicom od 50,000.000 kruna (500.000 udjela po 500 kruna), i među njenim osnivačima nalazimo Hrvatsku pučku štedionicu u Omišu, Zadružni savez u Splitu, Savez hrvatske seljačke zadruge za Bosnu i Hercegovinu, Glavnu zadrugu hrvatskih seljačkih zadruga iz

[25] Isti, 115.

[26] Ovakvu presudu bilo je moguće donijeti samo po novom krivičnom zakoniku od 1930. jer stari kazneni zakon nije uvjetovao otvaranje stečaja, pa su mnoga poduzeća »mirovala« bez rada i bez novaca.

[27] »Providnost« je osnovana u Omišu 1909. kao Zadruga za štednju i osiguranje sa zadaćom da štednjom i sitnim doprinosima prikupi sredstva za davanje pomoći nasljednicima umrlih članova. Ona je uvela i sitnu štednju kroz takozvano »pučko osiguranje«, tj. životno osiguranje bez liječničkog pregleda. Za vrijeme talijanske okupacije dijela Dalmacije zadruga seli u Zagreb i širi poslovanje i među seljacima osiguravajući im imovinu u slučaju požara ili nepogoda.
Jednako tako i početke doma treba tražiti u »Gospodarskom i prosvjetnom zadružnom domu«, koji je u registru društvenih tvrtki Sudbenog stola protokoliran 1913. godine (knj. IV/379).

Zagreba, Hrvatski seljački dom i Hrvatsku seljačku zadružnu banku u Zagrebu.[28]

Osiguravajuća zadruga otpočela je rad tek u početku srpnja 1923. kada je putem udjela bilo uplaćeno pola milijuna dinara. U usporedbi s jakim osiguravajućim zavodom »Croatia« (osn. 1884.) »Providnost« je bila tako ograničena sredstvima da nije mogla isplaćivati ni premije, pa su mnogi počeli napuštati zadrugu, čemu je pripomogla i kreditna kriza 1924. godine, kada su osiguranici počeli tražiti otkup svojih osiguravajućih polica.

Na sjednici utemeljitelja 28. lipnja 1926. upravitelj dr. Vladimir Cicak izvještava da zadruga posluje sredstvima posuđenima od Selo-banke, i da taj dug već potkraj 1925. iznosi 1,200.000 dinara, a na nj se plaća 18% kamata. Ne želeći ugroziti svoje mjesto, Cicak je izjavio da je zavod aktivan no dosta nepokretan. Na toj je sjednici pročitan i izvještaj dvojice stručnjaka »Croatije« koji su napisali da je »Providnost« od samog početka opterećena pasivama omiškog zavoda, te da je poslovanje iskazano kao aktivno time što su u aktivu uvršteni upravni troškovi. Želeći popraviti svoju aktivu, zadruga se prima i nekih sumnjivih osiguranja, među kojima treba istaknuti osiguranje malih mlinova, koje njihovi vlasnici u uvjetima suženog tržišta brašnom počinju paliti računajući na naplatu osigurnine kod »Providnosti«. Zbog takvih izvanrednih isplata i u sljedećim godinama bilanca »Providnosti« je nategnuta i nerealna, i ustanova financijski tone sve dublje i niže. Prilikom sastava bilance za 1926. godinu jednostavno je poništeno cijelo potraživanje Selo-banke od 1,938.400 dinara i preneseno na poslovne udjele, a Selo-banka nije tu transakciju uopće registrirala u svojim poslovnim knjigama. Zapravo, čitavo poslovanje »Providnosti« obavljano je sredstvima Selo-banke, a na suđenju dr. Cicku, optuženom već prije Predavčeva procesa za propast »Providnosti«, dr. Cicak je izjavio da su funkcionari »... Selobanke 1927. i 1928. bili zaokupljeni važnim drugim poslovima 'naročito političkima'«, te da nisu obratili pozornost sanaciji jedine seljačke osiguravajuće zadruge. Međutim, to nije točno. Na sjednici ravnateljstva »Providnosti« 18. rujna 1927. Predavec, ing. A. Košutić i prof. Fran Novljan zaključili su da se dug »Providnosti« kod Selo-banke (1,938.400 dinara) prenese na utemeljitelje, čemu se žestoko usprotivio dr. Gjuro Mimica pozivajući se na ranije dano obećanje osiguranicima da dvije trećine upisanih udjela Omišani neće trebati platiti, no unatoč tome Hrvatska pučka štedionica u Omišu otkazala je udjele zapadajući u sve ozbiljniju krizu, kao i većina privatnih banaka u Hrvatskoj.[29]

Na suđenju je Predavcu predbačen upravo taj potez za kojim je morao posegnuti, jer da je »bilanca bila realna, zadruga 'Providnost' ne bi do-

[28] Na prijedlog prvog predsjednika »Providnosti« Milana Marušića imenovan je upraviteljem dr. Vladimir Cicak, a u upravni odbor su ušli i dr. Rudolf Galjer, direktor splitskog Zadružnog saveza, koji u tom vremenu postaje i ravnatelj Poljodjelske banke u Zagrebu, Pavle Radić, dr. Luka Čabrajić iz Sarajeva, J. Predavec, Bernardić, dr. Petrinić i dr. Krunoslav Janda.

[29] Omišani su bili obvezni samo na svotu od 1,300.000 dinara, a dug »Providnosti« kod Selo-banke popeo se na gotovo dva milijuna.

bila reosiguratelja«[30]. Budući da je glavni hrvatski osiguravajući zavod »Croatia« odbio provesti reosiguranje, dr. Cicak je zainteresirao za ovaj posao frankfurtski reosiguravajući zavod Schöneberg, te je generalni direktor tog društva Borsig došao u Zagreb i dogovorio se s upravom »Providnosti« da 70% troškova plaća njemački reosiguravajući zavod, a 30% »Providnost«. Dogovoreno je i o kontroli reosiguravatelja nad radom »Providnosti«, pa je tu zadaću preuzeo Herman Horning, poznati njemački matematičar. Josip Predavec se povlači u tom vremenu s predsjedničkog položaja u »Providnosti« i na to mjesto dolazi Pavle Radić. Nakon što je Puniša Račić ubio Pavla u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928., taj položaj preuzima dr. Stjepan Vidačić, koji je uoči Predavčeva procesa emigrirao u Austriju, najvjerojatnije na sugestiju i uz pomoć šefa zagrebačke policije. Naime, nakon atentata u Narodnoj skupštini i smrti Stjepana Radića, destabilizirao se ne samo položaj stranke nego i njezinih gospodarskih ustanova. Mnogi osiguranici su prestali uplaćivati osiguranje, pa je reosiguravatelj zatražio da utemeljitelji hitno uplate svoju obvezu od 1,938.400 dinara, a kada to nije učinjeno, otkazao je ugovor.[31]

Nakon toga sve je krenulo nizbrdice. Bilanca za 1928. sastavljena je tek prigodom otvorenja stečaja. Već u siječnju 1929. zatvorena je podružnica »Providnosti« u Beogradu, a mjesec dana nakon toga obustavljeno je svako vanjsko poslovanje. U svibnju ostavku podnosi dr. Vidačić, a za njim i članovi ravnateljstva prof. Fran Novljan i Adalbert Šoštarić-Pisačić, ravnatelj Oblasne štedionice Zagrebačke oblasti. »Providnost« je pokušala početkom 1929. otvoriti kod Selo-banke kredit do visine 1,200.000 dinara, ali poslovodstvo banke, smatrajući da se i ona nalazi u teškom položaju, to ne odobrava, pa 25. svibnja dr. Cicak a 27. svibnja i ravnateljstvo »Providnosti« zatražili su otvorenje stečaja. Usprkos tome dr. Cicak je bio optužen od osiguranika za prijevaru, i u ožujku 1930. osuđen je na godinu dana zatvora. Na suđenju on je za lažnu, nestvarnu bilancu »Providnosti« optužio Predavca, tvrdeći da je kao ravnatelj »Providnosti« samo izvršavao Predavčeve naloge. Iako je postojao pravni običaj da se za jednu i istu stvar ne mogu osuditi dvije osobe, dr. Mijo Radošević, koji je postao i stečajni upravitelj »Providnosti« u postupku prebacivanja osiguranja protiv elementarnih nesreća na osiguravajuće društvo »Triglav«, te životna osiguranja na 1920. osnovani osiguravajući zavod »Dunav«, iskoristio je navode obrane sa suđenja dr. Cicku da je odgovoran onaj koji potpisuje bilancu, a to je bio Josip Predavec. Sudski su vještaci istražili poslovanje zadruge i iskazali 6,212.740 dinara gubitka uz napomenu da je omjer kapitala prema preuzetim obvezama bio premali, te da se uprava kojekako snalazila. Prema javnosti prezentiranim bilancama zavod je bio sve snažniji, a u stvarnosti »Providnost« je poslovala bez kapitala, te je time javnost bila obmanuta i »prekršen trgovački zakon«, a dr. Mile Budak kao branitelj Predavca nije imao nikakve šanse da obrani svoga klijenta kojega napada najbezobzirniji i najžešći zagrebački advokat dr. Mijo Radošević.[32]

---

[30] Radošević, n. dj., 131—2.
[31] *Politika*, 7924, 29. V. 1930. — »Lažni bilansi zadruge Providnost«.
[32] Radošević, n. dj., 149, 151, 153.

5.

Hrvatska seljačka zadružna banka — Selo-banka. Predavec je još u vrijeme rada u Hrvatskoj poljodjelskoj banci 1906. godine smatrao da seljačkim zadrugama i pojedinačnim seljacima treba pribaviti jeftine kredite, odnosno da zemljišnu vrijednost treba učiniti sredstvom prometa. On je uočio i da Hrvatska poljodjelska banka — kao veliki centralizirani novčani zavod udaljen od poljoprivrednika ne može dobro spoznati kome je kredit potreban i tko ga zaslužuje.[33] Njegova je misao navedena u zapisniku osnivačke skupštine Selo-banke 8. veljače 1923. »Predstavnici hrvatskog seljačkog zadrugarstva dugogodišnjim radom i iskustvom dodjoše do uvjerenja, da je zadrugarstvo temelj gospodarske snage svakog naroda i da se samo pomoću zadrugarstva može najsigurnije doći do slobode medju društvenim staležima i privrednim skupinama hrvatskog naroda« te da je osnivanje zadružne banke znatan pomak prema tome cilju.[34] Zadružno organiziranje seljaštva na proizvodnoj, prodajnoj i kreditnoj osnovi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj započelo je vrlo intenzivno početkom ovog stoljeća, te su se neke zadruge vezale uz Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, neke uz Poljoprivrednu banku, a radi kredita osnivaju se brojne vjeresijske udruge. Seljaštvo Radićeve Hrvatske seljačke republikanske stranke, odnosno od 1925. Hrvatske seljačke stranke, trpjelo je od nedostatka investicijskih sredstava za unapređivanje svojih gospodarstava i za kupnju zemlje u procesu raspada veleposjeda, koji su došli pod udar agrarne reforme. Prva inicijativa za osnivanje zadružne banke za seljaštvo potekla je od Zadružnog saveza u Splitu, koji nije bio vezan uz neku banku, pa je stalno imao problema s kreditom. Taj je savez pozvao ostale zadružne saveze i Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo da osnuju zadružnu banku. Međutim, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo bilo je vezano uz Prvu hrvatsku štedionicu, jer je grof Miroslav Kulmer imao predsjednički položaj u obje ustanove, pa se zamisao nije ostvarila. No zamisao je ostala, a poticali su je Pavao Radić i Josip Predavec koji su se bavili zadružno-kreditnim poslovima i na području Hrvatskog primorja surađujući i s Dalmacijom i s Bosnom. Prvi dogovor održan je 3. do 6. svibnja 1922. u Zagrebu. Iz društvenih pravila i iz poziva za supskripciju dionica od 15. kolovoza te godine doznajemo da je iza osnutka Hrvatske seljačke zadružne banke stajao velik broj ne samo hrvatski orijentiranih zadruga seljaka i obrtnika nego i hrvatskih i muslimanskih banaka.[35] Od predviđene dioničke glavnice od

[33] J. P., O prezaduženosti evropskog ratarstva, *Hrvatska misao,* 1905.—1906., 431 i 522.

[34] Povijesni arhiv u Zagrebu, Sudbeni stol, zbirka isprava br. 14/23.

[35] Isto. Kao osnivači se javljaju Hrvatska eskomptna banka u Zagrebu, Prva hrvatska štedionica, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku, Savez hrvatskih seljačkih zadruga za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Savez hrvatskih obrtnih zadruga za Bosnu i Hercegovinu iz Sarajeva, Hrvatski Radiša (osn. 1903.), Prosvjetni savez u Zagrebu (osn. 1920.), Narodna zaštita (prije Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, osn. 1914.), fra Urban Barišić, župnik i predsjednik Hrvatske seljačke zadruge u Međugorju, Stjepan Šubašić, predsjednik Hrvatske težačke zadruge u Bugojnu, O. Jaroslav Jaramović, župnik i predsjednik Hrvatske

25,000.000 dinara bilo je do 18. veljače 1923. uplaćeno u dionicama od po 100 dinara i mjenicama pola dioničke glavnice, pa se banka 1. ožujka 1923. mogla protokolirati u trgovačkom registru Sudbenog stola, pošto je na osnivačkoj glavnoj skupštini 18. veljače 1923. utvrđen stav ravnateljstva.[36] Upis dionica tekao je s velikim poteškoćama, pa su se utemeljitelji još 6. prosinca 1922. dogovorili da će preuzeti obvezu raspačavanja 55.000 dionica zadrugarima po Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, a 25.000 dionica preuzeo je već kod Glavne zadruge spomenuti »sindikat«, tj. uže vodstvo Radićeve stranke (P. Radić, J. Predavec, M. Prpić, Juraj Krnjević, ing. A. Košutić, V. Maček). Time je zapravo dogovorena i dionička glavnica od 8,000.000 dinara, pa nikada nije ni bilo naknadne emisije dionica kako bi se dosegnula dionička glavnica od proklamiranih 25,000.000 dinara. No, najlošije je bilo to što u banku nije ušao novac ni za 8,000.000 dinara, već je »sindikat« izdao pokriće u mjenicama za onaj dio dionica koji nije mogao plasirati, pa je Selo-banka raspolagala sa samo 6,615.316 dinara, kako je iskazano u prvoj bilanci s kraja 1923., kada je dr. Ante Adžija, bjelovarski advokat ali i član nadzornog odbora Selo-banke, upozorio da je zbog neprodanih dionica rizik poslovanja prevelik. Zbog podbačaja glavnice Selo-banka nema dovoljno novca, pa i ne može ispunjavati onu zadaću radi koje je osnovana i krediti se ne daju svima. Ne može se danas poreći da se raspoloživim sredstvima manipuliralo iz strateških stranačkih razloga, a to je bilo osobito izraženo u vrijeme predizbornih kampanja.[37] To a i Radićeva politika, kada zbog učlanjenja Hrvatske republikanske seljačke stranke u komunističku Seljačku internacionalu u Moskvi otpadaju Toma Jalžabetić i prof. Rudolf Horvat ne samo iz vodstva stranke nego i iz vodstva Selo-banke, a onda opet Radićevo priznanje Monarhije i ulazak u vladu te odbacivanje republikanstva, odbija druge i to dovodi do prave krize u

---

težačke blagajne iz Kotor Varoša, Vladimir Herceg, poslovođa Hrvatske seljačke zadruge iz Humca-Ljubuški, Juraj Soče, ravnatelj Saveza hrvatskih seljačkih zadruga za Bosnu i Hercegovinu, Edmund Störger, poljoprivredni nadsavjetnik u mirovinj iz Sarajeva, dr. Nikola Precca, posjednik i predsjednik nadzornog odbora Hrvatske seljačke zadruge u Nevesinju itd.

[36] Upućena su dva poziva na subskripciju. Prvi 15. veljače 1922. za dioničku glavnicu od 100,000.000 kruna, ali je emitirano samo 80.000 dionica. Poziv za drugu subskripciju upućen je 15. kolovoza iste godine. U ravnateljstvo je biran velik broj osoba, među kojima je bio i Josip Predavec i Pavle Radić, ali je stvarno vodstvo imao uži poslovni odbor koji su sačinjavali od Saveza hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu posjednik Milan pl. Kiepach, odvjetnik dr. Krunoslav Janda, Rudolf Galjer i Tomo Jalžabetić, a od Saveza hrvatskih seljačkih zadruga za Bosnu i Hercegovinu iz Sarajeva liječnik dr. Luka Čabrajić, na čiji je prijedlog izabran za prvoga poslovnog ravnatelja dr. Ignacije Petrinić. Hrvatskog Radišu zastupao je u užem poslovnom odboru dr. Rudolf Horvat, narodni zastupnik i povjesničar, a Prosvjetni savez prof. Fran Novljan.

[37] Pričalo se je da su industrijalac Milan Prpić i industrijalac Stjepan Janeković odmah nakon osnivanja Selo-banke podigli kod nje velike kredite, usmjerivši ih prema investiranju u svoje tvornice. Na suđenju Predavcu bio je preslušan i M. Prpić, te je rekao da je u proljeće 1925. izašao iz vodstva Selo-banke radi nestručnog vođenja, a ponovno je ušao u ravnateljstvo banke u ljetu 1929. na nagovor dr. Mačeka (Radošević, n. dj., 207). Odnos Prpića i Janekovića prema Radićevoj stranci i Selo-banci bilo bi svakako potrebno dodatno istražiti.

Selo-banci. Na skupštini banke 15. travnja 1925. cijelo je ravnateljstvo dalo ostavku, a na izvanrednoj glavnoj skupštini 7. rujna iste godine sastavljeno je novo ravnateljstvo kojemu je na čelo došao Josip Predavec.[38] Predavec je reorganizirao poslovanje banke i proširio njezin rad na sve bankarske poslove, a ojačao je i veze s hrvatskom emigracijom. Međutim, sanaciju je bilo teško provesti, jer je Narodna banka u Beogradu kao emisiona i glavna banka pozivom na kreditnu krizu zatvorila protok kredita prema privatnim bankama, a osobito prema hrvatskim bankama za koje se smatralo da financiraju određenu stranačku aktivnost. U želji da stvori jaku seljačku banku, Predavec se često nije savjetovao ni s predsjednikom ravnateljstva dr. Krunoslavom Jandom ni potpredsjednikom dr. Đurom Basaričekom, pa je tako proveo fuziju sa Crikveničkom štedionicom. No, ubrzo se pokazalo da je ta štedionica pasivna za 400.000 dinara, njezin je ravnatelj Gjuro Šimata izvršio pronevjeru te je Selo-banka morala pokriti gubitak štedišama.[39] Iako je preispitivanje poslovanja otkrilo i u Selo-banci gubitak od približno dva milijuna dinara, i iako je knjigovođa Dragutin Bašić upozoravao da treba prijeći na modernije vođenje bančinih knjiga, Predavec nije dopustio da ti problemi izađu u javnost, već se odlučio na tajnu provedbu sanacije, i to tako da su tri zadružne organizacije stranke preuzele po trećinu duga (Glavna zadruga u Zagrebu, Savez hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu i Savez hrvatskih seljačkih zadruga u Sarajevu), pa je bilanca za prvo tromjesečje 1925. iskazana bez gubitka, jer je manjak iskazan kao aktiva. Otpušten je i Bašić,[40] jer je na svoju ruku nabavio obveznice ratne štete za 2,300.000 dinara, a za prokurista je imenovan dr. Stjepan Vidačić, koji u srpnju 1929. postaje ravnatelj, a uoči Predavčeva suđenja i on je pobjegao u Austriju. Sanacija je zapravo izvršena preko već ranije opisanog posla parcelacije Festetićeva, odnosno »Slavonijina« Pribislavca u Međimurju. Na suđenju je utvrđeno da je kroz taj posao Selo-banka dobila 1925. godine 4,600.000 dinara, kojima je onda Predavec spretno manipulirao pokrivajući traženja tamo gdje je to bilo najpotrebnije, i održavajući tako u prividnoj aktivi sva gospodarska zadružna poduzeća Radićeve stranke. No vijesti o neprilikama Selo-banke ipak su objavljene u novinama koje nisu bile sklone Radiću (*Jugoslavenski Lloyd* i *Novosti*), pa je izgubljeno povjerenje i štedni ulozi ne rastu. U toku Predavčeva procesa obrana je tražila da se njegov pokušaj saniranja gospodarskih zavoda Radićeve stranke kroz ugovor s Prvom hrvatskom štedionicom i »Slavonijom« ocijeni kao jedini mogući u uvjetima kreditne krize. Ne želeći čuti Predavčevo objašnjenje, sudac Đermanović

[38] Novo ravnateljstvo čini J. Predavec, Dragutin Kovačević, seljak iz Jazavice, Ivo Čelan, seljak i narodni zastupnik iz Bosne, dr. V. Maček, Josip Prpić, brat Milana, Ante Janeković, brat Stjepana, Fran Novljan, fra Jovo Markušić, gvardijan samostana iz Jajca, N. Precca iz Nevesinja, Ante Babić, seljak i narodni zastupnik iz Županje, Rudolf Galjer, dr. V. Cicak, ravnatelj »Providnosti« i Stjepan Cvetković, seljak iz Brdovca.

[39] *Dubrovačka tribuna*, 17, 11. VI. 1929. — Pismo T. Jalžabetića od 25. III. 1929.

[40] U početku je Bašićeve poslove obavljao sam Predavec, ali, videći da ne može stizati obaviti sve što treba, imenuje svojim zamjenikom dr. Zlatana Ružića. (Radošević, n. dj., 79)

traži od njega da odgovara samo s »da« ili »ne«. Na upit bi li Selo-banka pala pod stečaj već 1925. da nije bilo intervencije Praštedione, Predavec je rekao da ne može na to odgovoriti. On može odgovoriti i da i ne, ali nije točno ni jedno ni drugo, jer se mora uvažiti čitav niz faktora koji su istodobno utjecali na razvoj banke.[41] Predavca osobito tereti otpušteni Bašić. Bašić kaže da je u tim teškim vremenima Predavec osnovao podružnicu Selo-banke u Mostaru, te da je već u godini osnivanja potrošio za nju 150.000 dinara, odnosno do 1929. oko milijun dinara. Osnivanje mostarske filijale ocijenjeno je na suđenju negativno, jer da je ona osnovana iz političkih ili nekih »sentimentalnih« razloga prema siromašnim Hrvatima u Hercegovini.[42] Činjenica je da su i Đuro Basariček, a osobito Predavec, koji vjerojatno i potječe iz tih krajeva, bili osjetljivi na patnje ovog naroda — to je pomaganje započelo još u vrijeme prvoga svjetskog rata zbrinjavanjem gladne hercegovačke djece u sjevernim krajevima. U jednom članku — koji je napisao 1929. — Predavec objašnjava da je Selo-banka stalno namjerno upropaštavana negativnom slikom za koju su se brinuli građanski krugovi Zagreba. On misli da su od Selo-banke svi samo tražili, a nitko nije htio podmirivati svoje obveze ni plaćati kamate, pa čak ni industrijalac Prpić, koji je već u tom vremenu bio jedan od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj.[43] Snažan udarac poslovanju banke zadala je i odluka Ministarstva šuma i ruda da imovne općine moraju povući sve svoje uloge iz Selo-banke i uložiti ih u netom osnovanu podružnicu Državne hipotekarne banke.

Glavna skupština 18. ožujka 1928. pokazala je u Selo-banci golem gubitak, te je stavka dužnika — nastala uglavnom nabavom i distribucijom kukuruza u Hercegovinu — iznosila 16,033.624 dinara, a to je dvostruko više od uplaćene odnosno priznate glavnice. Predavec se branio da je za stanje u kojem se našla Selo-banka krivo nevraćanje dugova jer, da su dugovi bili vraćeni i dionice uplaćene, banka bi raspolagala s četiri milijuna dinara 1925. godine, što bi joj uz 18% kamata, koje je mogla dobiti, dalo do 1929. godine čak 8,500.000 dinara. Predavec je priznao da mu se možda može prigovoriti to što nije prisilio sve koji su stajali u obvezi prema banci da ispune svoje obveze, a da to nije učinio stoga jer se nadao da će prestati agrarna kriza i da će zadružni savezi imati mogućnost da vrate svoje kredite. Predavec je na suđenju rekao: »To nastojanje i te nade moje i mojih drugova bile bi se sigurno i ispunile, da protiv banci i protiv meni i mojim drugovima nije bila podignuta nečuvena hajka i to početkom god. 1926. po dru. Nikiću prvi put, a u ovoj godini po drugi put, koja je hajka imala naročitu posljedicu, da su oba puta iz banke naglo povlačeni najveći njezini ulošci, a mnogi poslovni ljudi, da su se bojali s bankom poslovati.«[44] Zaokupljen i suviše poslovima predsjednika Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti, Predavec prepušta položaj upravljujućeg ravnatelja Vidačiću. Ovaj se tek potkraj

[41] *Politika*, 7916, 21. V. 1930. — Bilansa Selo banke.

[42] Radošević, n. dj., 77. Mostarska podružnica je svake godine stajala oko 150.000 dinara, ali je ona bila Predavcu potrebna radi pomaganja Hrvata u Hercegovini koji su zbog preniske cijene duhana bili izloženi gladi.

[43] *Dom*, 65, 27. XI. 1929. — *J. Predavec*, »Kako i kada su nastali današnji gubitci u Hrvatskoj seljačkoj zadružnoj banci«.

[44] Radošević, n. dj., 85.

1928. odlučio zatražiti pomoć od Praštedione, te je otišao Branku Pliveliću, direktoru Praštedione, te mu obrazložio čitavu situaciju, ističući da se za štednih uloga Selo-banke kriju mali ali radini seljaci, za koje bi propast njihovih — mukom stečenih uložaka — bila prava katastrofa. Plivelić je proučio stanje, mogli bismo reći koncerna, i na stastanku s Predavcem, dr. Mačekom i dr. S. Košutićem rekao da nije moguće spasiti sve gospodarske ustanove Hrvatske seljačke stranke, već da bi se eventualno mogla spasiti Selo-banka. Na tom je sastanku Plivelić u ime Praštedione obećao Selo-banci kredit pod uvjetom da seljačkoj banci pomognu kreditom i Zagrebačka oblasna štedionica, koja je prikupljala sredstva na području zagrebačke i osječke samoupravne oblasti, te da se dobije kredit i od Direkcije poljoprivrednoga kredita u Beogradu preko upravo osnovane Poljoprivredne agrarne banke kao povlaštene državne banke.[45] Kako bilo da bilo, činjenica je da Selo-banka nije dobila ni dinara pozajmice od Praštedione, jer je Szabo kao jedan od direktora Praštedione donio iz Beograda poruku — odnosno, bolje reći, nalog — da se Selo-banka ne smije sanirati.

Polovicom srpnja 1929. upisano je u sudskom registru novo ravnateljstvo Selo-banke, ravnateljstvo koje je imalo pripremiti seljačku banku za stečaj.[46] Propast je bila neminovna i proces je tekao vrlo brzo. Već potkraj srpnja ravnateljstvo je utvrdilo da zadružni savezi ne mogu podmiriti preuzete obveze, a sarajevski je savez zatražio otpis 1,500.000 dinara, jer da inače mora u stečaj. Szabo daje ostavku na ravnateljstvu napadnut od ostalih članova zbog indiferentnog držanja Praštedione. Konačni udar je i došao od Praštedione. Kao najveći vjerovnik Selo-banke, ona je zatražila sastav bilance, pa je na sjednici ravnateljstva 9. rujna 1929. zaključeno da je Selo-banka izgubila više od polovice dioničke glavnice, te je prema članku 187. Trgovačkog zakona za 28. rujna 1929. sazvana izvanredna glavna skupština, na kojoj je zaključena likvidacija banke i izabran likvidacijski odbor u koji su ušli Josip Prpić, Vranjo Veselić, Fran Novljan, dr. Stjepan Košutić, Tomo Pipić i prof. Odić. Tri dana kasnije i Ministarstvo trgovine i industrije određuje formiranje komisije radi pregleda rada Selo-banke, a Sudbeni stol u Zagrebu 28. listopada 1929. otvara stečaj. U prosincu je i Predavec dospio u istražni zatvor.

Na suđenju Predavec je bio optužen da je imao za cijelo vrijeme odlučujući utjecaj na rad Selo-banke i da je mimoišao zakonske propise ne proglasivši 1925. nad bankom stečaj, iako je ona već tada izgubila polovicu glavnice i bila zrela za likvidaciju, te da je preko »sindikata« stvorio fiktivna, a ne stvarna sredstva za sanaciju banke. Predavec je priznao da se prihvatio posla oko sanacije jer je bio moralno obvezan spa-

[45] Iskazi na suđenju o svoti koju je Praštediona obećala Selo-banci se ne slažu. Plivelić govori o pet milijuna dinara, a Predavec o 35,000.000 dinara, pa je ova zadnja brojka vjerojatno svota koju bi trebalo pribaviti ne samo od Praštedione već i od Oblasne štedionice i Privilegirane agrarne banke. (*Politika*, 7916, 21. V. 1930. i 7923, 28. V. 1930. — Iskazi direktora Prve hrvatske štedionice)

[46] Članovi ravnateljstva su Franjo Szabo, ravnatelj Praštedione, Milan Prpić, industrijalac, dr. Stjepan Vidačić, ravnatelj Selo-banke, dr. Luka Čabrajić, predsjednik Zadružnog saveza seljačkih zadruga iz Sarajeva, te seljaci Gjuro Benakić iz Peteranca i Franjo Kuntić iz Zagreba, najvjerojatnije iz Čučerja.

siti dionice brojnih malih dioničara. No, on je naglasio i to da Selo-banka ne bi došla u tako teško stanje da nije preuzela obvezu kreditiranja Glavne zadruge, da su bile uplaćene sve emitirane dionice (oko 15.000) i da nije bilo pronevjere u crikveničkoj filijali. Optužuje i dr. Nikolu Nikića iz Ministarstva trgovine i industrije koji je uputio već 1926. u Selo-banku komisiju i, iako je ona pronašla sve u redu, povjerenje ulagača je bilo uzdrmano a banka je došla na listu nepouzdanih, te se povremeno protiv nje vodila prava novinska kampanja. Na suđenju Predavec je naveo da je svaka njegova veza sa Selo-bankom prekinuta početkom 1928., jer da zbog prezauzetosti javnim poslovima nije mogao voditi pošteno ni svoje dobro u Dugom Selu, pa se i sam morao zadužiti za 975.000 dinara založivši cijelo svoje imanje.

Upravo ta osobna imovina koju je znatno uvećao poslije prvoga svjetskog rata, iako je imao šestero djece, jako je teretila Predavca i stvorila veliku zavist kod njegovih suseljana."

6.

Suđenje. Proces je započeo 18. svibnja 1930. u velikoj dvorani Sudbenog stola i u vrlo napetoj situaciji. Izmijenjene su uvrede između optužbe i obrane, ali su samo advokati obrane kažnjeni globom. Proces se tih prvih

[47] Zanimljivo je navesti kako je Predavec stekao svoje imanje. On je 1911. doselio u Dugo Selo iz Rugvice, te je za 16.000 kruna kupio kuću i 9 jutara zemlje, i do 1924. vrijednost tog imanja uvećao na 250.000 dinara, nadokupivši za 60.000 dinara šest jutara oranice i vinograda, stvorivši tako pravo uzorno dobro, koji status je dobio još za banovanja dr. Nikole Tomašića. Poslije toga Predavec je zakupio ovlašteničko pravo Olge Belec u Zemljišnoj zajednici, te je počeo uređivati oko 16 jutara zapuštene zemlje, čime je došao u sukob s drugim ovlaštenicima Zemljišne zajednice, te su dugo vodili parnicu. Budući da je bio žirant Olgi Belec, pod vrlo teškim okolnostima on je morao kupiti čitav njezin posjed, jer je ona žirirala u doba prosperiteta drugim osobama, pa je postojala opasnost da se zbog nevraćenih dugova vjerovnici uknjiže na posjed, čime bi bio ugrožen i Predavčev vlastiti posjed. Predavec je u toku provedbe agrarne reforme, pozivajući se na status uzornoga gospodara uzeo u četverogodišnji zakup i 12 jutara od veleposjeda grofa Draškovića, te je od svega stvorio ekonomiju »Zlatibor«, koja je bila nadaleko čuvena. Da bi unaprijedio to dobro i modernizirao ga po najsuvremenijim metodama, on se s odobrenjem ravnateljstva zadužio kod Selo-banke 1926. za 175.000 dinara, a 375.000 dinara bez njegova znanja, uzajmivši još kasnije na mjenicu 252.000 dinara. Predavec je kupio strojeve za 200.000 dinara i izgradio staje za 110.000 dinara te sve svoje nepoljoprivredne prihode ulagao u gospodarstvo čiju vrijednost iskazuje sa 1,300.000 dinara, te da je uložio otprilike 940.000 dinara svojih sredstava u taj posjed. Obrana Predavca na suđenju, da je cijeli dug od 823.000 dinara osigurao stavljanjem hipoteke na cijeli svoj imetak, naišla je kod sudaca na podsmijeh, jer je agrarna kriza u znatnoj mjeri obezvrijedila poljoprivredna dobra, pa je upravna općina Dugo Selo 9. svibnja 1930. nekretnine Predavca procijenila na 508.361 dinar, a pokretnine na 25.000 dinara. Budući da je dužnike Selo-banke u procesu likvidacije preuzela Praštedionа, a ponešto i Oblasna štedionica, Josip Predavec i njegova žena Ljudmila našli su se u vrlo teškoj situaciji (Radošević, n. dj., razne strane; *Naša zemlja*, 1, 15. I. 1925. — D.D., Predavec, neprijatelj naroda), pa su ostali bez svega osim onog što su imali 1911. godine, jer se je sve Predavčevo prodavalo na dražbi u bescjenje. Tako je sekvestar Glavne zadruge Košćec radi jedne vršilice prodao u bescjenje sve Predavčeve gospodarske strojeve, iako su bili najmoderniji i nabavljeni uglavnom u Čehoslovačkoj.

dana morao više puta prekidati zbog nemira u sudnici. Međutim, što je proces više odmicao, to je interes javnosti opadao. Vođen je tako da nije bilo dopušteno nikakvo udaljavanje od predmeta, a uz to je i građanskom tisku sugerirano da mu posvećuje što manje pažnje.[48] Osim toga, namjerno je istodobno vođen proces protiv Bernardića i dr. Mačeka i drugih u Beogradu, pa su se najjači hrvatski odvjetnici uključili u suđenje kod Državnog suda za zaštitu države u Beogradu (dr. Ante Trumbić, dr. Mile Budak, dr. Ivan Pernar i dr.) ne vjerujući da bi suđenje Predavcu moglo ispasti onako loše kako je ispalo. Sudski su vještaci u pravilu uzimani iz neprijateljski raspoloženih ustanova prema Hrvatskoj seljačkoj stranci (Glavan iz Državne hipotekarne banke i drugi koje je poslalo Ministarstvo trgovine i industrije još 1926. da pokušaju likvidirati gospodarske ustanove stranke, kao što im je to uspjelo s Hrvatsko-slavonskim gospodarskim društvom kao središnjom zadrugom 1925.). Među vještacima bio je najpošteniji Janko Krušac, inspektor Narodne banke, koji je na suđenju izjavio da je Selo-banka bila »jedna veoma idealna zamisao, ali se ta zamisao nije mogla ostvariti. Trebalo je kapitala, da bi se osjetio blagotvorni utjecaj banke, a taj banka nije imala.«[49]

Najbolje kritičko mišljenje i osudu procesa dali su branitelji i sam Predavec u završnoj riječi na kraju procesa.

Dr. Mirko Košutić je rekao da je proces protiv privrednih institucija bivše HSS zapravo izuzetak u našem kaznenom sudstvu, jer je i do tada bilo dosta stečajeva, ali za te stečajeve nitko nije bio osobno odgovoran, pa navodi slučaj Slavenske banke i Primorske štedionice. Košutić tvrdi da bilanca nije javni i dokazni dokument, jer se stanje iskazano bilancom može izmijeniti preko noći zbog stalnih promjena u politici i na tržištu, a osim toga po starom krivičnom zakonu bankrot zastarijeva nakon jedne godine. On brani i dugove Predavca tvrdeći da nije ništa neuobičajeno da članovi vodstva dižu kredit kod ustanova kod kojih imaju utjecaj, a Predavec je za svoje dugove i jamčio svojim imetkom. Zanimljivo je i mišljenje Košutića kako je čitav koncern u takvom stanju da bi se u najkraćem vremenu mogao riješiti pasivnosti kada bi mu se to dopustilo, i da je tako velika pasivnost koncerna iskazana jer su sudski vještaci »zadojeni antipatijama protiv ustanova bivše H.S.S.« u privrednim organizacijama stranke tražili politiku.[50]

Završni govor obrane trebao je dati dr. Ante Trumbić, ali jer i Mačekov proces u Beogradu ulazi u finale, otkazao je dolazak, te umjesto istaknutog političara i uglednog advokata o Predavcu je govorio ultrahrvatski orijentirani pravaški advokat dr. Mile Budak, što je vjerojatno za

[48] List stranke *Dom* završio je svoje izvještavanje nakon drugog dana (*Dom*, 46, 21. V. i 47, 22. V. 1930). Beogradska *Politika* prati cijelo suđenje, ali o njemu informira na četvrtoj ili šestoj stranici, često vrlo skraćeno (Politika, 7913—7933, 18. V.—7. VI. 1930.)

[49] *Politika*, 7919, 24. V. 1930. — Iskaz vještaka Krušca.

[50] *Politika*, 7930, 4. VI. 1930. U nastavku su sažeti i govori dr. Radivoja Waltera, dr. Žige Scholla, dr. Vladimira Banovića i dr. Josipa Pobora, koji su govorili o manjkavosti procesa i eliminiranju svjedoka i nedostatnim dokazima optužbe.

Predavca bilo loše. Budak je rekao da suđenje osvjetljava lice onih koji su vodili gospodarske institucije Hrvatske seljačke stranke, jer je utvrđeno da nitko od njih nije pronevjerio niti je krao. Budak je tvrdio da je Predavec radio najbolje što je znao, ali da su politički neprijatelji HSS-a radili sve da potkopaju ugled i moć gospodarskih institucija HSS-a izazivajući umjetno krizu povjerenja, pa navodi jedan članak iz francuskog dnevnika »Le Matin« s istovrsnim slučajem. Svoj govor Budak je zaključio: »Bilo je oduševljenja, ali nije bilo novaca.«[51]

Govorio je i Predavec. Naivno je mislio da je proces sprao s njega klevete. U jednosatnom govoru negirao je da su privredne organizacije Hrvatske seljačke stranke bile političke organizacije, ali je priznao da »... u doba opšteg prava glasa kad je čovjek orijentiran ne samo privredno nego i politički, ne daju se ova dva pojma rigorozno odijeliti«. Predavec je kritizirao novinarsku kampanju koju je protiv njega vodio advokat optužbe dr. Mijo Radošević, s kojim je i u toku suđenja Predavec imao nekoliko žestokih verbalnih okršaja, pa je Predavec Radoševiću predbacio komunizam iz 1920., a ovaj njemu također da je komunist, misleći pri tome da je Predavec podržao 1924. Radićev upis Seljačke stranke u Seljačku internacionalu. Vjerojatno je Predavec promišljeno rekao da su se hrvatski intelektualci držali po strani od Radićeva pokreta, te da »nije bilo dovoljno sposobnih ljudi koji bi mogli voditi ove institucije«, što je onda imalo tragičnih posljedica. Predavčev govor bio je zapravo optužba građanskih slojeva u Hrvatskoj koji nisu podržali tako dobro zamišljene ustanove Radićeve Hrvatske seljačke stranke.

Na ovaj trpki govor Predavca nadovezao se blistavi, dobro osmišljeni govor iskusnog advokata Radoševića. U svojem pledoajeu Radošević je rekao da je Predavec opasan po društvo i da je nanio gotovo 20,000.000 dinara štete onima »koji su radili po američkim rudnicima, kanadskim prerijama, francuskim pečalbarima i sirotinji po ogladnjeloj Podravini i Posavini i svoj onoj sirotinji, koja danas plače za tim milionima«[52]. Ta je izjava bila puni pogodak i mnogi seljaci, koji su do tada bili uz Predavca okretali su se protiv njega, jer je seljački svijet najviše osjetljiv na nepoštenje. Od najbližega Radićevog suradnika Predavec se tako u očima puka sve više pretvarao u uzročnika njihova teškog položaja u uvjetima krize koja je bila sve jača i teža, dovodeći mnoge do prosjačkog štapa.

Presuda, izrečena 7. lipnja 1930. bila je silno iznenađenje za optuženoga. Umjesto očekivanog oslobađanja Predavec je bio osuđen na dvije i pol godine zatvora i na tri godine gubitka građanske časti, te na globu od 5.000 dinara za fond za podizanje kaznenih zavoda. Bio je dužan platiti i sve troškove krivičnog postupka, uključujući ekspertize vještaka i izvršenja kazne, takse na presudu i povrh toga još 9.600 dinara dr. Radoševiću.

U obrazloženju presude navodi se da je Sudbeni stol »po svom slobodnom uvjerenju« stekao mišljenje da je Predavec »pri svijesti i svjesno

[51] Isto, 7930, 4. VI. i 7931, 5. VI. 1930.
[52] Isto, 7929, 3. VI. 1930. — Završna riječ državnog tužioca i Radoševića.

sa umišljajem« negospodarski upravljao poduzećima u kojima je imao dominantnu ulogu.

Stol sedmorice je 26. srpnja 1930. potvrdio presudu Sudbenog stola, odbijajući navode branitelja dr. Košutića da je proces bio vođen nedopuštenim načinom, da braniteljima i optuženom nije dana puna mogućnost da se pripreme za obranu, jer im je optužba od 37 stranica bila uručena samo deset dana prije procesa. Košutić se pritužio da su tijekom suđenja ubacivani u optužnicu dokumenti nepoznati obrani, te da nisu saslušani svi predloženi svjedoci obrane, a pored toga najvažnijim svjedocima (Ružiću, Vidačiću, Hoćevaru) omogućen je odlazak u inozemstvo.

Na drugoj strani žalio se i državni tužilac dr. Marko Ružić prigovarajući što je primijenjen Krivični zakon od 27. siječnja 1929.[53] kao blaži kazneni zakon od 1852. godine, kojim se još moglo koristiti na suđenjima na području Hrvatske, a predviđao je kaznu za zločin zbog »dokaznog bankrotstva, prikrivanja, preinačenja ili nedostatnog vođenja trgovačkih knjiga«, onemogućavajući izradu dvostrukih bilanci i drugih privrednih malverzacija. No, cilj koji su protivnici Radića htjeli postići bio je postignut. Predavec je bio osuđen za privredni kriminal, a dr. Maček za politički teror. Obojica potencijalnih nasljednika pokojnog Stjepana Radića maknuta su s političke scene 1930. godine. Predavec je bio osuđen već prije suđenja.

Kruna procesu je Radoševićev govor u knjizi »Prevara i politika«, koja je izašla odmah nakon suđenja. Pored cijele osude Radošević je s velikim trudom sastavio pogovor, rekavši da proces i nije bio osobno protiv Predavca »nego i protiv čitave grupe ljudi, koja se predstavljala putem lažnog parlamentarnog sistema kao vodstvo hrvatskog naroda«. Radoševićev pogovor je bogat velikim riječima. On piše: »U tom je procesu skinuta zavjesa sa zakulisnog rada ne samo Josipa Predavca, nego i svih onih, koji su zajedno s njim radili i koji su se proglašavali kao nesebični i pošteni vođe naroda. To je po onoj: 'zaklela se zemlja raju . . .' izišla na sunce čista i prava istina o njihovom zajedničkom kriminalnom i korupcionaškom radu« (str. 227.). Istina je negdje u sredini. Ne mogu u potpunosti odobravati taj način rada ni danas kada su prelijevanja sredstava na potrebna mjesta nešto uobičajeno. U ono vrijeme taj je oblik poslovanja bio relativno nov, a poslovica »Dug je zao drug« često se ponavljala. Predavec, i da je htio, nije mogao poslovati onako kako je morao. Gospodarske ustanove Hrvatske seljačke stranke nisu naišle na razumijevanje ne samo režima nego ni bankara u Hrvatskoj, pa su stalno bile u novčanoj krizi, jer su obveze bile velike, a bez potrebnog »sjaja« u Hrvatskom seljačkom domu i prezentiranja Predavčeva uzornog dobra u Dugom Selu Hrvatska seljačka stranka ne bi stekla toliki ugled kakav je imala u hrvatskom seljaštvu. No, cilj je bio velik i žrtava vrijedan. Iza oštrog i često mračnog i oporog lica vrlo marljiva i predana Josipa Predavca krila se brižna duša, koja je željela poboljšati život seljaka o kojima država nije vodila gotovo nikakvu brigu. Usprkos Radoševićevoj ocjeni da su gospodarske ustanove HSS-a »gospodarske pustolovine«

[53] *Službene novine*, 9. II. 1929. No tek uredbom od 17. XII. 1930. krivični je zakon postao punovaljan, pa je kod procesa Predavcu primijenjen.

(235) protkane »hazarderskim duhom« i da će proces spriječiti slične pokušaje u budućnosti (241), one su pokazale kako se treba raditi i dr. Vladko Maček se uza suradnju dr. Rudolfa Bićanića poslije 1935. — jasno uz izvjesne modifikacije — vraća na put aktiviranja sela u borbi za bolji život i napredak.[34]

Proces Predavcu je samo najvidljiviji izraz mnogo ozbiljnijeg problema. Na njemu se sukobilo velikosrpstvo i antihrvatstvo s nosiocima dijela hrvatskog nacionalizma koji se probudio pod djelovanjem radikalskog terora na političkom, kulturnom i gospodarskom planu. Suđenjem za privredni kriminal Predavec je bio eliminiran kao budući stranački vođa, te se to pitanje više nikada nije ni postavljalo, ali se pomalo zaboravio i dotadašnji Predavčev rad. Predavec, nakon robije, nije uspio vratiti raniji ugled jer mu seljaštvo, gledajući svoje poteškoće, više nije vjerovalo. Predavec je, međutim, bio i ostao jedan od prvaka hrvatskoga seljačkog pokreta, te ga treba rehabilitirati i o njemu reći pravu i punu istinu jer, ako mi ne poštujemo svoje velikane, drugi to sigurno neće.

SUMMARY

CRASH OF THE RADIĆ'S PEASANT PARTY ECONOMIC ESTABLISHMENTS OR POLITICAL LIQUIDATION OF JOSIP PREDAVEC, PARTY'S VICE-PRESIDENT IN 1930

From 1921 to 1929 several economic establishments were founded for the needs of the Radić's party and its membership. The most prominent were Croatian Peasant Hall at Zrinjevac in Zagreb (1921); The Main Society of the Alliance of the Croatian Peasant Societies, which was helping Croatian peasants in modernization of their farms; the insurance society »Providence«; and The Croatian Peasant Cooperative Bank *(Selo-banka* — Willage-bank).

Josip Predavec, whose education in economics in Bohemia brothers Radić helped, was one of the leading men of these establishments, and after Stjepan and Pavle Radić's death the principal one. Thinking that a greater economic independence of Croatia can be achieved by strengthening Croatian peasants' economic base — thus also resisting the Great-Serbian exploitation of Croatia — Predavec made every effort to preserve those institutions. Since all state financial institutions barred financing of the economic establishments of the Peasant Party, Predavec had to resort to somewhat unusual, even though not illegal, methods of financing. The Belgrade government could not ruin Peasant Party's establishments until the dictatorship of king Alexander, when Predavec was accused and sentenced for business misconduct.

The article, written on the occasion of the sixtieth anniversary of Predavec's assassination in 1933 in Dugo Selo, attempts to rehabilitate him.

[34] Treba naglasiti da u svom dodvoravanju vlastima dr. Mijo Radošević nije poznavao ograničenja. On u pogovoru ističe da je ovo »pročišćavanje« bilo moguće zahvaljujući »onom ozonu, koji je u naš javni život unio duh 6. januara 1929« (239).